

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.46>

Микола Остренко,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМАТИКА РЕАБІЛІТАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті міститься дослідження законодавчих норм та судової практики урегулювання кримінальної процесуальної діяльності щодо юридичних осіб. Зокрема, зазначено розбіжність у кримінально-процесуальних та кримінально-правових нормах, а саме останніми передбачений порядок притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи (Розділ XIV-1 КК України), на відміну від норм КПК України, якими передбачено участь юридичної особи у кримінальному провадженні у якості учасника (представник юридичної особи). Подальший аналіз судових рішень установив, що відносно юридичної особи застосовуються заходи кримінального процесуального та кримінально-правового характеру. Наголошено, що реабілітація у кримінальному провадженні являє собою комплекс заходів відшкодувального та правовідновлюючого характеру. Під час притягнення до кримінальної відповідальності особа зазнає шкоди майнового та немайнового характеру. Визначено, що попри те, що чинним законодавством передбачено порядок притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, у більшості випадків судді за емпіричним досвідом приймають рішення у формі вироку винятково стосовно фізичних осіб та задовольняють приватні інтереси окремих осіб за поданням цивільного позову у кримінальному судочинстві, при тому, що для збереження інтересів юридичної особи та держави було б значно вигідніше застосувати норми, передбачені Розділом XIV-1 КК України. Так, можна побачити отримання шкоди (майнової та репутаційної) не лише юридичною особою, але і державою. Та факт притягнення до відповідальності юридичної особи навіть за цивільним позовом свідчить про те, що юридичні особи фактично та теоретично відіграють роль обвинуваченої (підозрюваної) особи, тобто такої, яка вчиняла або не вчиняла дії, які підпадають під ознаки кримінально караного діяння. Так, притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності у будь-якому разі за собою несуть негативні наслідки. Під час дослідження автор доходить висновків про необхідність допущення до участі в імовірному реабілітаційному процесі юридичних осіб як сторони кримінального провадження, якій завдано шкоди незаконними діями або бездіяльністю органами слідства, оперативно-розшуковими підрозділами, прокуратури та суду.

Ключові слова: кримінальний процес, юридична особа, інститут реабілітації, реабілітація, реабілітований.

Постановка проблеми. У сучасній правовій науці наявне традиційне уявлення про те, що сторонами правової реабілітації можуть бути лише дві сторони – людина та держава. Діючий КПК України створив юридичну новелу, а саме визнав суб'єктом кримінального провадження юридичну особу: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» (ч. 1 ст. 55 КПК України [1, с. 1]); «Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства» (ч. 4 ст. 55 КПК України); представника юридичної особи: «Представником юридичної особи, щодо якої здійснюється про-

вадження, може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи» (ч. 1 ст. 64-1 КПК України). Визначивши чіткі критерії для визначення осіб, які можуть бути потерпілими у кримінальному провадженні, законодавець не навів коло суб'єктів, які можуть набути статусу обвинуваченого, підозрюваного у кримінальному провадженні, коли йдеться про відповідальність юридичних осіб. Оскільки ч.ч. 1, 2 ст. 42 КПК України закріплені узагальнений термін «особа», це надає можливість відкриттю величезного пулу неоднозначних тлумачень даного терміну. При цьому сталою і звичною є позиція, згідно з якою підозрюваний (обвинувачений) у кримінальному провадженні є винятково фізичною особою.

Метою статті є дослідження законодавчих норм та судової практики урегулювання кримінальної процесуальної діяльності щодо юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Водночас під час кримінального провадження можливе застосування відносно юридичної особи відповідних кримінально-правових санкцій *«рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру»* (п.п. 5 п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України). Своєю чергою норми Розділу XIV-1 КК України передбачають порядок та підстави застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру [4, с. 1]. Хоча інтереси юридичної особи і представляє представник юридичної особи, стосовно якої ведеться кримінальне провадження (ст. 64-1 КПК України), який є фізичною особою, наслідки за скоєне кримінальне правопорушення відповідно до норм закону несуть не тільки фізичні, а і юридичні особи. Таким чином, юридична особа може займати процесуальний статус підозрюваного (обвинуваченого). А у разі, якщо вина останньої не буде доведена у суді, – виправданою (при тому, що законом також не встановлено коло суб'єктів, які можуть набути цього кримінального процесуального стану).

Як відомо, реабілітація у кримінальному провадженні являє собою комплекс заходів відшкодувального та правовідновлюючого характеру. В процесі притягнення до кримінальної відповідальності особа зазнає шкоди майнового та немайнового характеру. Помилковою буде думка вважати, що юридична особа може нести лише майнові збитки. Так, для деяких суб'єктів господарювання як юридичних осіб не останню роль грає немайновий, репутаційний фактор. Також у процесі досудового розслідування юридична особа може зазнати шкоди як «третя особа» (ч. 4 ст. 170 КПК України), що може вплинути на її репутаційний та майновий стан. Норми Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. передбачають порядок відшкодування шкоди, здебільшого для фізичних осіб, немайна шкода відшкодовується лише для фізичних осіб [3, с. 1]. А тому спори щодо завдання шкоди юридичній особі переходять у цивільно-правову площину (ч.ч. 5, 6 ЦК України) [2, с. 1].

Так, з метою підтвердження чи спростування попередньої тези нами досліджено прийняті судові вироки про притягнення до кримінальної відповідальності фізичних

осіб, поруч з якими було застосовано кримінально-правові санкції відносно юридичних осіб.

Так, у судовому вирокі № 621/488/13-к від 27.07.2018 зазначено: «Суд ухвалив: 1. ОСОБА_6 визнати винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч.2 ст.205 КК України, призначивши йому покарання у виді штрафу 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 51 000 гривень; 2. ОСОБА_7 звільнити від відбування призначеного за цим вирокі покарання на підставі п.п. «в, г, е» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році»; 3. До набрання вироком законної сили запобіжний захід ОСОБА_2 у вигляді тримання під вартою скасувати, невідкладно звільнивши його з-під варті; 4. Цивільний позов задовольнити повністю. Стягнути з ОСОБА_2 на користь фермерського господарства ОСОБА_4 699 200 гривень; 5. Процесуальні витрати в сумі 980 гривень стягнути з ОСОБА_2 на користь держави; 6. *Арешт грошових коштів ТОВ «Інтерканат» залишити»*. У зазначеному випадку судом прийнято рішення застосувати відносно юридичної особи арешт майна. Поруч із встановленим фактом обвинувачення фізичних осіб суд доходить до висновку, що юридична особа може бути у подальшому використана у злочинній діяльності та залишає попередньо накладений арешт на рахунок юридичної особи [6, с. 1].

Відповідно до судового вироку у справі №456/738/18 від 01.01.2019: «ОСОБА_3 визнати винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 272 КК України та призначити йому покарання у виді штрафу в розмірі 200 / двісті неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що в гривневому еквіваленті становить 3 400 (три тисячі чотириста) грн, без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. На підставі ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК України звільнити ОСОБА_3 від покарання, призначеного за ч. 1 ст. 272 КК України у виді штрафу в розмірі 200 (двісті) неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що в гривневому еквіваленті становить 3 400 (три тисячі чотириста) грн, у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. ОСОБА_4 визнати винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 272 КК України та призначити йому покарання у виді штрафу в розмірі 200 (двісті) неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що в гривневому еквіваленті становить 3 400 (три тисячі чотириста) грн, без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

На підставі ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК України звільнити ОСОБА_4 від покарання, призначеного за ч. 1 ст. 272 КК України у виді штрафу в розмірі 200 (двісті) неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що в гривневому еквіваленті становить 3400 (три тисячі чотириста) грн, у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. Цивільний позов ОСОБА_1 задовольнити частково. *Стягнути з Комунального підприємства «Стрийводоканал» на користь ОСОБА_1 150 000 (сто п'ятдесят тисяч) грн моральної (немайнової) шкоди.* В задоволенні решти позовних вимог ОСОБА_1 відмовити. Стягнути з ОСОБА_3 на користь держави процесуальні витрати за проведення судової експертизи з безпеки життєдіяльності в розмірі 6 792 (шість тисяч сімсот дев'яносто дві) грн 50 коп. Стягнути з ОСОБА_4 на користь держави процесуальні витрати за проведення судової експертизи з безпеки життєдіяльності в розмірі 6 792 (шість тисяч сімсот дев'яносто дві) грн 50 коп.» Попри те, що злочин було вчинено особами з-поміж працівників КП «Стрийводоканал» суддя виніс рішення про звільнення від відповідальності обох працівників на підставі закінчення строків притягнення до кримінальної відповідальності. Навіть якби осіб було засуджено, то призначене покарання у вигляді штрафів навіть у своєму сумарному еквіваленті не перевищувало б суми, яка стягується з КП «Стрийводоканал» за цивільним позовом потерпілого. Прийнятим рішенням суд поклав тягар відшкодування майнових збитків, завданих кримінальним правопорушенням, на комунальне підприємство, яке є юридичною особою. Наслідком подібного юридичного акту є репутаційна шкода КП «Стрийводоканалу» як організації та юридичній особі. Та у подальшому мешканці району, на якому стався інцидент, втратять довіру до КП «Стрийводоканал», та, як наслідок, зазначене комунальне підприємство отримає майнові збитки у майбутньому. У подібному випадку, на нашу думку, буде доречним залучення КП «Стрийводоканал» до реабілітаційного процесу з метою визнання юридичної особи частково реабілітованою, оскільки судом було звільнено від відповідальності працівників організації [7, с. 1]. Але слід зауважити, що у зазначеній ситуації законодавець знехтував положеннями Розділу XIV-1 КК України.

Згідно із судовим вироком у справі № 757/28806/18-к від 14.04.2020 «Затвердити угоду про визнання винуватості від 07 квітня 2020 року у кримінальному провадженні, зареєстрованому в Єдиному реєстрі досудових розслідувань за №12018100000000393,

укладену між прокурором першого відділу процесуального керівництва під час провадження досудового розслідування територіальними органами поліції та підтримання державного обвинувачення управління нагляду у кримінальному провадженні прокуратури міста Києва Кондратовим Олександром Гарійовичем та обвинуваченими ОСОБА_2 та ОСОБА_1. ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_3, визнати винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 190, ч. 4 ст. 190 КК України, та призначити йому узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості від 07 квітня 2020 року покарання, а саме: за ч. 5 ст. 27 ч. 4 ст. 190 КК України, із застосуванням ст. 69 КК України призначити покарання у виді 4 (чотирьох) років 6 (шести) місяців позбавлення волі без конфіскації майна; за ч. 4 ст. 190 КК України призначити покарання у виді 5 (п'яти) років позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 70 КК України, за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, остаточно визначити покарання ОСОБА_2 у вигляді позбавлення волі строком на 5 років без конфіскації майна. На підставі ст.ст. 75, 76 КК України звільнити ОСОБА_2 від відбування покарання з випробуванням, якщо він протягом іспитового строку у вигляді 3 (трьох) років не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, а саме: повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання; періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації. ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2, визнати винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 190, ч. 4 ст. 190 КК України, та призначити йому узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості від 07 квітня 2020 року покарання, а саме: за ч. 5 ст. 27 ч. 4 ст. 190 КК України, із застосуванням ст. 69 КК України призначити покарання у виді 4 (чотирьох) років 6 (шести) місяців позбавлення волі без конфіскації майна; за ч. 4 ст. 190 КК України призначити покарання у виді 5 (п'яти) років позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 70 КК України, за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, остаточно визначити ОСОБА_1 покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років без конфіскації майна. На підставі ст.ст. 75, 76 КК України звільнити ОСОБА_1 від відбування покарання з випробуванням, якщо він протягом іспитового строку у вигляді 3 (трьох) років не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, а саме:

повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання; періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації. Застосувати спеціальну конфіскацію та передати у власність держави нерухоме майно та корпоративні права, які постановою старшого слідчого управління Головного управління Національної поліції у м. Києві Шевчук К.О. від 27 вересня 2019 року визнано речовими доказами у кримінальному провадженні, а саме:... – корпоративні права Товариства з обмеженою відповідальністю «Легалплейс» (АДРЕСА) зі 100% часткою в його статутному капіталі, учасниками якого є Компанія «Файрмарк Рісорсиз Корп.» (АДРЕСА) та Товариство з обмеженою відповідальністю «ФАВ-Україна» (АДРЕСА); корпоративні права Товариства з обмеженою відповідальністю «Укрбізнес ЛТД» (АДРЕСА) зі 100% часткою в його статутному капіталі, учасниками якого є Компанія «Файрмарк Рісорсиз Корп.» (АДРЕСА), та Товариство з обмеженою відповідальністю «ФАВ-Україна» (АДРЕСА); корпоративні права Товариства з обмеженою відповідальністю «Кредо Солюшнс» (АДРЕСА) зі 100% часткою в його статутному капіталі, учасником якого є Товариство з обмеженою відповідальністю «НЕОН СІТІ ГРУП» (АДРЕСА). Цивільний позов потерпілого ТОВ «Українська металургійна компанія» про стягнення солідарно з ОСОБА_2 та ОСОБА_1 завданої кримінальними правопорушеннями матеріальної шкоди у розмірі 2 288 538 629,76 гривень – задовольнити. Стягнути з ОСОБА_2 та ОСОБА_1 на користь потерпілого ТОВ «Українська металургійна компанія» 2 288 538 629,76 гривень (два мільярди двісті вісімдесят вісім мільйонів п'ятсот тридцять вісім тисяч шістьсот двадцять дев'ять гривень сімдесят шість копійок) на відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочинами. Відшкодування збитків, завданих потерпілому ТОВ «Українська металургійна компанія» у зв'язку з тяжким матеріальним становищем обвинувачених та відсутністю майна здійснити за рахунок коштів від реалізації конфіскованого майна Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів відповідно до ч. 10 ст. 100 КПК України і ст.ст. 21, 23 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», а частину, що залишиться, зберегти у власність держави. Речові докази по справі, до яких застосовано спецконфіскацію, передано у власність держави. Вирок

може бути оскаржено з підстав, передбачених ст. 394 КПК України, до Київського апеляційного суду через Дніпровський районний суд м. Києва протягом 30 (тридцяти) днів з дня його проголошення». Своїм рішенням суд передав у власність держави нерухоме майно та частку корпоративних прав юридичних осіб за допомогою яких було вчинено злочин, чим фактично здійснив конфіскацію майна (п. 2 ч. 1 ст. 96-6 КК України) та активів юридичних осіб. Таким чином, останнім було завдано репутаційного збитку. Наступним задоволенням цивільного позову суддя задовольнив інтерес приватної особи, чим завдав юридичній особі майнової шкоди [8, с. 1].

Висновки

Дослідивши низку судових рішень, можна зробити висновок, що попри те, що чинним законодавством передбачено порядок притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, у більшості випадків судді за емпіричним досвідом приймають рішення у формі вироку виключно стосовно фізичних осіб та задовольняють приватні інтереси окремих осіб за поданням цивільного позову у кримінальному судочинстві, при тому, що для збереження інтересів юридичної особи та держави було б значно вигідніше застосувати норми, передбачені Розділом XIV-1 КК України. Так, можна побачити отримання шкоди (майнової та репутаційної) не лише юридичною особою, але і державою. Та факт притягнення до відповідальності юридичної особи навіть за цивільним позовом свідчить про те, що юридичні особи фактично та теоретично відіграють роль обвинуваченої (підозрюваної) особи, тобто такої, яка вчиняла або не вчиняла дій, які підпадають під ознаки кримінально караного діяння. Та притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності у будь-якому разі за собою несуть негативні наслідки.

Вирішення врегулювання проблематики із повного поновлення у правах юридичної особи повинно складатися з безпосередньої участі юридичної особи у реабілітаційному процесі, поруч із фізичними особами, яким також було завдано шкоди кримінальним переслідуванням. На думку М.Є. Шумила, та інших науковців-процесуалістів інститут реабілітації за природою є кримінальним процесуальним явищем, а за галузевою належністю – комплексним. Дійсно, ряд цивільно-правових норм гарантують відшкодування юридичній особі, але, на нашу думку, це лише галузева природа відповідальності юридичної особи, і вони повною мірою не передбачають поновлення у порушених правах. Тому, на нашу думку,

участь юридичної особи у реабілітаційному процесі як такої, якій завдано шкоди незаконним засудженням, повинно бути гарантією з поновлення втрачених прав. Таким чином, передбачені норми ч. 1 ст. 55 Конституції України «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [5, с. 1] та ст. 56 Конституції України «кожен має право на відшкодування коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [5, с. 1] будуть виконуватися повною мірою для збереження прав усіх членів суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 20.11.1994 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

2. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

3. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

4. Кримінальний Кодекс України 05.04.2001: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

5. Конституція України від 28.06.1996: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

6. Вирок суду № 621/488/13-к від 27.07.2018: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75546968> (дата звернення: 10.10.2020).

7. Вирок суду №456/738/18 від 01.01.2019: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85636426> (дата звернення: 10.10.2020).

8. Вирок суду № 757/28806/18-к від 14.04.2020: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88891538> (дата звернення: 10.10.2020).

Mykola Ostrenko. Problem of rehabilitation of legal entities in criminal proceedings

The article contains a study of legal norms and judicial practice of settling criminal proceedings against legal entities. In particular, there is a discrepancy in criminal procedure and criminal law, namely the latter provides for the procedure for prosecuting a legal entity (Section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine), in contrast to the rules of the CPC of Ukraine, which provide for participation of a legal entity in criminal proceedings as a participant (representative of a legal entity). Further analysis of court decisions established that measures of criminal procedural and criminal law nature are applied to a legal entity. It is emphasized that rehabilitation in criminal proceedings is a set of measures of compensatory and restorative nature. In the course of criminal prosecution, a person suffers property and non-property damage. It is determined that despite the fact that the current legislation provides for the procedure of criminal prosecution of legal entities, in most cases judges based on empirical experience make decisions in the form of a sentence only for individuals and satisfy the private interests of individuals by filing a civil lawsuit that in order to preserve the interests of the legal entity and the state, it would be much more profitable to apply the norms provided for in Section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine. Yes, you can see the damage (property and reputation) not only legal entity but also the state. However, the fact that a legal entity is prosecuted, even in a civil lawsuit, indicates that legal entities actually and theoretically play the role of the accused (suspect), ie one who has committed or not committed acts that fall under the signs of a criminal act. However, bringing a legal entity to criminal responsibility in any case has negative consequences. In the course of the research, the author concludes that it is necessary to admit legal entities to participate in the probable rehabilitation process as a party to criminal proceedings, which was damaged by illegal actions or inaction of investigation, operational and investigative units, prosecutors and courts.

Key words: criminal proceedings, legal entity, institute of rehabilitation, rehabilitation, rehabilitated.